

Література

1. Кваснюк Б. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра екон. наук Б.Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2005. — 582 с.
2. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відп. ред. канд. екон. наук Ю.В. Кінзерський. — К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. — 408 с.
3. *Porter M.* Японская экономическая модель: Может ли Япония конкурировать? / Пер. с англ. — М.: Алебина Бизнес Букс, 2005. — 262 с.
4. Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 р. № 947-р.
5. *Полунеев Ю.* Технология экономического прорыва / Украина конкурентоспособная. — № 41 (620). — 28 октября — 3 ноября 2006.
6. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Кінзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін.]; за ред. канд. екон. наук Ю.В.Кінзерського; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. — К., 2009. — 928 с.
7. *Porter.* The Competitive Advantage of National. New York: The Free Press, 1990.

Надійшла до редакції: 04.02.2010

УДК 316.344:330.332

О. М. Дуба, канд. екон. наук, доцент

СОЦІАЛЬНА СФЕРА Й ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ

У статті розглядаються питання активізації інвестування та відтворення людського капіталу та розвитку інтелектуального капіталу як факторів виробництва для забезпечення інтегрального соціального ефекту на рівнях окремої людини, мікро- й макrorівнях економіки та соціалізації суспільства у цілому.

В статье рассматриваются вопросы активизации инвестирования и воспроизводства человеческого капитала, развития интеллектуального капитала как факторов производства для обеспечения интегрального социального эффекта на уровнях отдельного человека, микро- и макроуровнях экономики и социализации общества в целом.

The article analyses the problems of the optimization of investment and human capital reproduction, as well as the intellectual capital development as factors of production to praide integral and social effect at individual, micro- and macrolevels of the economy and the society socialization in general.

Ключові слова: людський капітал, інвестиції, матеріальне виробництво, соціальна сфера.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, материальное производство, социальная сфера.

Key words: human capital, investment, material production, society sphere.

Актуальність дослідження. Наявність соціально-економічних диспропорцій в Україні, гіпертрофована диференціація населення за рівнем доходів, низький рівень доходів високоосвічених фахівців, розрив у рівнях оплати праці висококваліфікованих працівників і тих, хто має значно нижчий рівень освіти та кваліфікації, низькі рівні інвестування у розвиток людини виявляють принципову недооцінку державними інституціями проблем розвитку людського капіталу за всіма його параметрами, особливо що стосуються сфер охорони здоров'я й освіти, зокрема, недостатність за світовими стандартами державних витрат на розвиток освіти й ство-

рення умов для безперервної освіти людини. Проблемною нині залишається і мотивація роботодавців, керівників підприємств щодо доцільності інвестування у людський капітал, підвищення кваліфікації зайнятого персоналу тощо. Подібні явища в економіці країни не лише містять загрозу соціально-економічних вибухів, але й виявляють негативний вплив на перебіг усіх економічних процесів. У той час, як зростання людського фактора у досягненні конкурентних переваг, забезпечення якісних параметрів економічного зростання повинні спонукати зміни у пріоритетах державної політики щодо справедливого розподілу доходів у суспільстві між надмірно багатим прошарком і відповідного збільшення частини національного доходу для малозабезпеченої частини населення як потужного каталізатора збільшення інвестицій на формування в Україні умов для підвищення якості людських ресурсів за якісними показниками і доступністю медичного обслуговування, моральним й освітнім рівнями, здійсненням освітньої і культурної політики як обов'язкові передумови забезпечення належної якості людського капіталу, довкілля, для духовного вдосконалення, самореалізації людського потенціалу, формування дієздатної особистості, економічно та соціально активної, раціональної за мисленням і поведінкою, забезпечення розвитку високої політичної і ділової культури у суспільстві, врахування інтересів всіх верств населення. Тобто йдеться про політичну, громадську, економічну та соціальну стабільність суспільного і державного життя як обов'язкову передумову забезпечення належної якості життя людини, її прав і свободи, що у підсумку визначає побудову громадянського відкритого суспільства й у подальшому — розвиток науки, продукування ідей і на їх основі розробку й упровадження інновацій і сучасних технологій.

Із якістю людських ресурсів безпосередньо пов'язана інтенсифікація інноваційного виробництва в Україні, що потребує розвитку й оновлення інтелектуального капіталу, нарощування науково-технологічного потенціалу, інституційного удосконалення ринку, однак відтворення інтелектуального потенціалу країни й усіх його складових включно з інтелектуальним капіталом населення ускладнює незадовільна ситуація у сфері охорони здоров'я, освіти, налагодження системи безперервного навчання упродовж життя, неефективне використання інтелектуального потенціалу, який за належних умов забезпечує збільшення віддачі. Нині назріла необхідність кардинальних змін в економічних підходах з переглядом ролі людини як суб'єкта економічного процесу і його потреб, що мають стати головними у соціально-економічному розвитку.

Аналіз літературних джерел. Проблеми людського розвитку щодо оптимізації його з економічним зростанням країни і формування людського капіталу передбачають необхідність збільшення інвестування в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку для реалізації здібностей людини, власне — формування й реалізацію її інтелектуального потенціалу, з принциповим переорієнтуванням соціальних вкладень у людину, справедливим розподілом доходів і національного багатства й вирішенням низки інших завдань, що перебувають під постійною увагою сучасних науковців. Зокрема, значний внесок у розроблення теоретичних і практичних питань оцінки економічної ефективності інвестування здійснили такі економісти — Д.Д. Дениелс, С.І. Долгов, Р. Вернон, Б. Лундваль, І. Майбуров, Дж. М. Майер, А.Г. Мовсесян, С.Б. Огнивцев, Д.Л. Олесевич, Л. Х. Радеба, В. Щетінін та ін., вітчизняні науковці О.Г. Білорус, В.М. Геєць, О.А. Грішнова, К.В. Жеваго, Е.М. Лібанова, О.М. Мозговий, Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, О.І. Рогач, О.І. Титаренко, Н.О. Філіпченко, А.С. Шемет та ін. обґрунтували національні інвестиційні пріоритети, механізми залучення й ефективного використання іноземних інвестицій, однак обмеженість внутрішніх джерел для інвестування людського розвитку в Україні актуалізує продовження пошуків за цим напрямом.

Мета статті. Розширення джерел інвестування для відтворення людського капіталу й розвитку інтелектуального капіталу як факторів виробництва для забез-

печення інтегрального соціального ефекту на рівнях окремої людини, мікро- й макрорівнях економіки і соціалізації суспільства у цілому.

Викладення основного матеріалу. За концепцією національної інноваційної системи Б. Лундвала підкреслюється, що потенціал економічного зростання пост-індустріального суспільства стає функцією від здатності інституційної системи країни створювати, виробляти і широко застосовувати науково-технологічні досягнення і від рівня фінансування науково-технологічної й інноваційної сфери економіки, що постає головним джерелом економічного зростання суспільства. Згадана концепція підкреслює також нові функції національних освітніх систем, що сприяють підвищенню цінності національного людського капіталу, здійснювані вкладення у який за рахунок удосконалення освіти й охорони здоров'я стають не менш важливим фактором виробництва, ніж технологічний і фінансовий капіталі.

Нині більшість завдань економічного й соціального розвитку пов'язана не так з суто галузевими проблемами, скільки з певними видами економічної діяльності, тобто й міжгалузевими питаннями, що обумовлено подальшим поглибленням суспільного поділу праці під впливом науково-технологічного прогресу, взаємопроникненням різних видів економічної діяльності. Таким чином, зберігається актуальність відображення у класифікації ланок господарського комплексу диференційованого підходу — не лише відтворювального (тобто за участю у створенні ВВП і характером суспільного поділу праці), але й функціонального.

Оскільки кожний вид економічної діяльності виконує особливу функцію у системі суспільного поділу праці, їх групування за функціональним принципом відтворює виконання окремими ланками господарського комплексу певних функцій відповідно до класифікації суспільних потреб, позаяк усі галузі доцільно поділити на соціальну сферу та матеріальне виробництво. До останнього належать галузі, що безпосередньо створюють матеріальні блага й задовольняють виробничі потреби суспільства. У свою чергу, історично сформоване різноманіття форм суспільного відтворення дозволяє ототожнювати соціальну сферу з тією частиною соціально-виробничих відносин, що виникли у процесі задоволення соціальних потреб. Вихідним моментом виділення соціальної сфери постає категорія особистих потреб (як частини соціальних): задані природою та біологією людини особисті потреби у процесі історичного розвитку продуктивних сил та суспільних відносин перетворилися на соціальні.

Соціальна сфера організовує споживання створених у матеріальному виробництві благ і виробляє притаманні їй послуги, що охоплюють ланки господарського комплексу з виробничими і невиробничими функціями. Отже, поняття «соціальна сфера» не пов'язане зі створенням ВВП, національного доходу, його доцільно застосовувати для групування видів економічної діяльності за функціональним принципом.

Між матеріальним виробництвом і соціальною сферою склалися тісна взаємодія і відносини обміну. Використання в матеріальному виробництві нематеріальних ресурсів (інформації, наукових досягнень) дозволяє збільшувати корисні властивості обладнання, матеріалів, технологічних процесів і в підсумку — продукцію цієї сфери. Крім того, споживання зайнятими у матеріальному виробництві послуг соціальної сфери втілюється у поліпшенні їх загальноосвітнього, професійно-кваліфікаційного та психофізіологічного потенціалу, що сприяє збільшенню ВВП.

Можемо зробити висновок, що соціальна сфера — це суспільні, матеріальні і духовні умови існування й діяльності людини. На макрорівні соціальна сфера охоплює економічну систему у цілому — продуктивні сили, сукупність суспільних відносин й інститутів, суспільну свідомість, культуру суспільства; як мікросередовище соціальна сфера залучає безпосереднє соціальне оточення людини — родину, колектив та інші групи людей.

Стрижнем соціальної сфери постає людський капітал, його базовим методологічним положенням — використання економічного підходу до аналізу найрізноманіт-

ніших явищ у таких сферах людської діяльності, які раніше цілком належали до сфери соціальних, демографічних, психологічних та інших досліджень. Економічний підхід, що базується на принципах раціональної оптимізувальної (максимізувальної) поведінки індивідів, був використаний в аналізі таких проблем, як теорія економічного зростання, розподіл доходів, інвестиції у людину, економіка освіти, планування сім'ї та ведення домашнього господарства, економічні аспекти злочинності і кримінальної діяльності, теорія міграції, дискримінація на ринках праці тощо.

За теоретичними аспектами слід розрізнити поняття «людський капітал» трьох рівнів:

— на рівні окремої особи людським капіталом постають знання та навички, здобуті людиною завдяки освіті, природним здібностям, професійній підготовці, практичному досвіду, на основі яких вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям. На цьому рівні людський капітал можна порівняти з іншими видами особистої власності (майно, гроші, цінні папери), що забезпечують отримання доходів, і постають особистим, або приватним людським капіталом;

— на мікроекономічному рівні людський капітал являє сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників і здобутки підприємства щодо ефективної організації праці і розвитку персоналу. На цьому рівні людський капітал асоціюється з виробничим і комерційним капіталом підприємства, оскільки прибуток отримується від ефективного використання всіх видів капіталу;

— на макроекономічному рівні людський капітал залучає накопичені вкладення у такі сфери діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба професійної орієнтації і працевлаштування, оздоровлення тощо, і постає істотною частиною національного багатства країни — національним людським капіталом. цей рівень залучає всю суму людського капіталу всіх підприємств і всіх громадян країни (без повторного рахунку), оскільки і національне багатство є багатством усіх громадян і всіх юридичних осіб.

На нашу думку, людський капітал є сформованим і розвинутим унаслідок інвестицій і накопичення й підтримання людиною (суспільством) певного запасу здоров'я, здібностей, знань, навичок, мотивацій, що цілеспрямовано використовується в економічній діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національному доходу.

Відтак людський капітал постає: 1) не сукупністю згаданих характеристик, а саме сформований або розвинутий у результаті інвестицій для підтримання певного рівня здоров'я, накопичення знань, навичок, здібностей, мотивацій; 2) це такий запас здоров'я, знань, здібностей, навичок, мотивацій, що доцільно використовується для отримання корисного результату і сприяє зростанню продуктивності праці, тобто це — реалізована, активна частина трудового потенціалу; 3) використання людського капіталу закономірно призводить до подальшого зростання заробітку (доходів) його власника; 4) таке зростання доходів стимулює подальші інвестиції у людський капітал, що призводить до подальшого зростання заробітків.

Оцінювання інвестицій у людський капітал і доходів від його використання звичайно проводиться у грошовій формі. Однак слід наголосити, що далеко не всі інвестиції і не всі доходи можна відтворити у грошовій формі. Крім грошових витрат на навчання, зміцнення здоров'я й інші дії, спрямовані на нарощування людського капіталу, вимагають, щонайменше, ще й нелегкої праці самої людини. Аналогічно крім грошових доходів (вищих заробітків) людина, яка володіє більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, набуває вищої соціальної вагомості й багато інших вигод. Слід також пам'ятати, що внаслідок нарощування людського капіталу суспільство отримує інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, але й підприємство, на якому вона працює, і суспільство у цілому.

Таким чином, дослідження особливостей інвестування у людський капітал виявляє єдність речового й людського капіталу:

1) обидва види капіталу постають невід'ємними чинниками економічного зростання, однак, як свідчать дослідження західних науковців, за останні десятиліття частка і роль людського капіталу постійно збільшується, внаслідок чого він перетворюється на головний фактор економічного зростання на всіх рівнях і найцінніший ресурс, далеко важливіший, ніж природні ресурси або нагромаджене багатство, виробничі потужності й запаси, що є основою конкурентоспроможності, ефективності й економічного зростання;

2) людський капітал, як і фізичний, створюється й нагромаджується завдяки капіталовкладенням, що потребує від інвестора значних витрат, однак окрім інвестицій у людину необхідна добра воля й чималі зусилля самого суб'єкта інвестування щодо зміцнення здоров'я, навчання, підготовки та перепідготовки на підприємстві, пошуки інформації, міграцію тощо. У кінцевому підсумку нагромаджуються економічні здібності людей, що забезпечують можливість отримувати більші доходи;

3) згадані види капіталу забезпечують доходи їх власникам;

4) людський капітал у вигляді знань, навичок і здібностей, як і фізичний, постає певним запасом, що може нагромаджуватися у подальшому;

5) економічна мотивація інвестицій у людський і речовий капітали приблизно тотожна, тобто прийняття рішення щодо інвестування у будь-який із видів капіталу та їх результати аналізуються однаково.

Поняття «людський капітал» означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, але й визнання необхідності інвестування у людину, оскільки капітал набувається і збільшується шляхом інвестування (за рахунок обмеження поточного споживання) і забезпечує тривалий економічний ефект.

Інвестиції у людський капітал являють собою будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію й продуктивні здібності людини і тим самим продуктивність її праці. Витрати, що сприяють підвищенню людської продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що їх буде багаторазово компенсовано дедалі значнішим потоком у майбутньому.

Інвестиції у людський капітал бувають різних видів, насамперед це, звичайно, витрати на освіту включно із загальною і спеціальною, формальною й неформальною освіту, підготовку за місцем роботи тощо. Вони є найочевиднішим, найпоширенішим і, напевно, найважливішим видом інвестицій у людський капітал. Освіта формує працівників, які стають більш кваліфікованими і продуктивнішими. Витрати на охорону здоров'я мають також велике значення. Рівень здоров'я — результат витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування й поліпшення життєвих умов — продовжує тривалість життя, підвищує працездатність і продуктивність праці. Нарешті, витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць відносно низької продуктивності праці в місця з більш високою продуктивністю, збільшують тим самим результати використання свого людського капіталу. Крім згаданих вище відповідно до основних активів людського капіталу, до інвестицій відносять також витрати на пошук економічно значущої інформації, виховання дітей (вкладення у майбутній людський капітал) тощо.

Відтак інвестиції у людський капітал — це всі види витрат, які можна оцінити у грошовій або іншій формі та які сприяють зростанню у майбутньому продуктивності і заробітків працівника.

Інвестування — це важлива передумова виробництва людського капіталу, однак ще не саме його виробництво, що здійснюється у процесі активної людської діяльності, в якій майбутній власник такого капіталу практично завжди виявляється водночас і об'єктом і суб'єктом, і результатом впливу. Людський капітал створюється як у суспільному секторі економіки (зокрема, сфері освіти) за рахунок держав-

них і приватних інвестицій і на особистісному рівні у тому розумінні, що витрати часу й праці для саморозвитку та самовдосконалення майбутнього власника людського капіталу абсолютно необхідні для нарощування такого капіталу. Ці приватні витрати згодом обов'язково залучаються у суспільні витрати відтворювального процесу, оскільки нагромаджений запас знань, навичок й інших продуктивних здібностей людини може реалізуватися і бути оціненим лише у суспільстві завдяки активній діяльності його власника.

Для суспільства важливим є визначення ефективності здійснених інвестицій у людський капітал (освіту, здоров'я) за рівнем внеску людини в економіку залежно від рівня отриманої освіти, трудових доходів, стану здоров'я тощо.

Розрахунки віддавання від отриманої освіти здійснюються за показниками: а) обсягу виробленого ВВП у середньому на одну людину щодо різних соціально-демографічних груп шляхом множення коефіцієнта трудового внеску на середньорічний обсяг ВВП на одного зайнятого; б) обсягу виробленого ВВП у цілому за групами населення, що розраховується шляхом множення попередньо згаданого показника на чисельність населення за групами; в) загального обсягу виробництва, що очікується за період життя людини, і який визначається шляхом складання даних п. «б»; г) середнього очікуваного обсягу виробництва за період життя людини, або трудовий внесок упродовж одного року життя пересічної людини, що визначається діленням даних п. «в» на кількість людино-років прогнозованого життя; д) очікуваного обсягу трудового внеску в економіку у прогнозованому віці, що визначається множенням даних, наведених у п. «г», на кількість років прогнозованого життя зайнятих людей [1].

Наразі за відсутності у країні джерел збільшення інвестицій у розвиток людського капіталу в суспільстві загострюється потреба справедливого й рівномірного розподілу доходів між різними групами населення, що становлять собою полюси, з одного боку — надмірно багатого прошарку населення, з іншого — переважної більшості населення, доходи якого перебувають на межі й за межею мінімального споживання, що супроводжується виснаженням трудової сили, відтак це повинно врівноважуватися державною політикою задля загальноекономічного розвитку і суспільного блага подоланням соціальної нерівності і бідності в Україні. Здійснення державної політики за напрямом врівноваження доходів населення повинно передбачати створення відповідного «соціального простору» за рахунок збільшення інвестування у розвиток людини і нагромадження її людського капіталу з тим, щоб малозабезпечене населення отримувало вдвічі більшу частку зростання порівняно з нинішньою, що повинно доповнюватися інституційними змінами фіскального навантаження на доходи надбагатих із одночасним розширенням асортименту й підвищенням доступності економічно прийнятних державних послуг для бідного населення, насамперед у сферах медичного обслуговування й освіти, оскільки це є важливою умовою підвищення рівності.

У загальному випадку поліпшення системи розподілу доходів у суспільстві має таку ж значущість, як і економічне зростання, що, до того ж, практично дозволяє скоротити вдвічі бідність. І хоча універсальних приписів щодо поліпшення розподілу доходів між різними групами населення і подолання разючої нерівності нині не існує, однак загальновідомі позитивні моделі такого розподілу структурами влади у сучасних європейських країнах, отже, й на зміну деструктивній політиці влади в Україні щодо людського капіталу, що підриває економічний розвиток, повинне прийти розуміння необхідності надання можливостей населенню країни, що перебуває у загальній масі на межі і поза межею бідності, скористатися можливостями ринку й обмежити надмір уживання, яким користується нині багата частина населення, яка так очевидно й безсенсово, без мети витрачає зусилля свого життя на все більше й більше надбання власності, що не може бути використана для розвитку особистості, задоволення ускладнених штучних потреб і таким чином мар-

нує свої розумові, фізичні сили, духовний й енергетичний потенціал. Нужденність і соціальна задавленість одних, пересиченість й яловість інших, узаконення бідності, майнова нерівність унаслідок бездарної приватизації суспільного багатства, узаконення насильства, вбивств, доведених до нинішніх розмірів, — це виклик, що має не лише морально-етичний, але й соціальний характер, який може мати передбачуваним наслідком лише соціальний вибух у суспільстві. Утрати ж від конфліктів із застосуванням насилля внаслідок утворення глибокої «горизонтальної» нерівності між групами населення у розвитку людини не можуть бути уповні оцінені, однак величезний масштаб їх постає аргументом на користь запобіганню конфліктів єдиною можливим шляхом — розширенням можливостей бідним поліпшити доступ до медичного обслуговування, дати своїм дітям гідну освіту, уникнути бідності і скорочення життя через несприятливі умови існування й погіршення довкілля — і це не може зменшити добробуту багатих, лише сприятиме загальносуспільному добробуту у країні, оскільки надмірне багатство частини населення на фундаменті масової бідності аморальне, політично недоцільне та економічно неефективне. Відтак ключовим питанням у суспільстві й сфері фінансово-бюджетної політики держави нині мають стати принципи утвердження соціальної справедливості з одночасним забезпеченням розширення і примноження базових можливостей людського розвитку сучасного та наступних поколінь.

Література

1. Аганбекова Н. В. Эффективность инвестиций в развитие человеческого капитала в Республике Беларусь // ИДСД. — 2006. — № 3. — С. 148–156.
2. Грішнова О. А. Людський розвиток: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2006. — 308 с.
3. Добрынин А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования: Монография. — СПб.: Наука, 1999. — 309 с.

Надійшла до редакції: 25.01.2010

УДК 325.54(477)

З. І. Зайцева, д-р іст. наук, проф.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
Н. Ю. Ротар, д-р політ. наук, проф.,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ: КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВИРІШЕННЯ

Проаналізовано програмні документи, що стосуються сфери трудової міграції та процес створення адекватного інструментарію для її реалізації. З'ясовано, що спроби регулювання владними структурами України трудової міграції характеризуються недостатньою координацією та відсутністю єдиного підходу. Недосконалість механізмів правового захисту трудових мігрантів зумовлює вузькість можливостей реалізації їх прав на основі визнаних міжнародних стандартів.

Проанализированы программные документы, которые касаются сферы трудовой миграции и процесс создания адекватного инструментария для ее реализации. Выяснено, что попытки регулирования властными структурами Украины трудовой миграции характеризуются недостаточной координацией и отсутствием единого подхода. Несовершенство механизмов правовой защиты трудовых мигрантов предопределяет узость возможностей реализации их прав на основе признанных международных стандартов.